

Günel SƏFƏROVA

CƏFƏR RƏMZİ İSMAYILZADƏ

Ədəbiyyatşünas alim Cəfər Rəmzi İsmayilzadə yaradıcılığa gənc yaşlarında başlasa da, 1935-ci ildən – 30 yaşından başlayaraq 22 ildən yuxarı həbsxana və sürgün həyatı keçirdiyindən onun XX əsrin 60-cı illərinə qədərki yaradıcılığı barədə ətraflı məlumat əldə etmək çətindir. Bilinən budur ki, o, cavanlıq illərində “Sufi” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Bu barədə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin ona anadan olmasının 85 illiyi münasibəti ilə ünvanladığı təbrikində yazılır: “Siz – hələ 20-ci illərdə, 15 yaşında ikən Sufi təxəllüsü ilə qəzəllər və satirik şeirlər yazmaqla yaradıcılığa başlamısınız. Çap olunmağa tələsməmişiniz. İlk mətbu şeiriniz 1954-cü ildə Cəfər Rəmzi imzası ilə işıq üzü görmüşdür”. [1, s.6] Məlum olan odur ki, o cavanlıq illərində yazdıqlarını çap etdirməmiş, tutulduqdan sonra isə əlyazmaları itib-batmışdır. Biz C.Rəmzinin arxivini araşdırarkən onun həmin illərdə yazdığı bir neçə şeiri istisna olmaqla, başqalarına rast gəlmədik.

C.Rəmzi “Həyatımdan səhifələr” adlı məqaləsində yazır: “1959-cu ildən dövrü mətbuatda çıxış edirəm. Respublikamızda, İranda, Türkiyədə, Bolqarıstanda 400-dən çox şeir, tərcümə və elmi əsərlərim çıxmışdır. On iki kitab çap etdirmişəm”. [2, s. 4]

Demək, C.Rəmzi özü etiraf edir ki, 1959-cu ilə qədər mətbuatda nə bədii, nə də elmi əsəri çap olunmamışdır. Lakin bu o demək deyil ki, onun 1959-cu ilə qədər yazdığı əsərlər olmamışdır. Biz onun arxivindən əldə edə bildiyimiz “Durnalar” və “Anam” şeirlərinə əsasən deyə bilərik ki, o, sürgün illərində də şeirlər yazmışdır.

Fikrimizin təsdiqi üçün C.Rəmzinin özünün bir etirafını burada qeyd etmək istəyirik. Jurnalistin “Cəfər müəllim, bu illər ərzində (həbs və sürgün illəri nəzərdə tutulur – G.S.), belə ağır şəraitdə necə yazıb-yaratmışınız?” sualına o belə cavab vermişdir: “Ay qızım, yazmaq nədir? Evdən göndərilən yeməklərin, çörəyin, dolmanın, sabunun içinə kimi yoxlayırdılar ki, ay aman, birdən qələm qırığı-zad çıxar. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, çox böyük ümidlə yaşayırdım. Qəlbimdən doğan hər bir misranı əzbərləyirdim. Qoşduğum bütün şeir və qəzəlləri hər gün təkrar edirdim ki, yadımdan çıxmasın. İnanırdım ki, bu dövrən həmişə belə sürməyəcək. Bir gün gələcək beynimdə həkk elədiyim bu şeir və qəzəlləri nə vaxtsa ağ vərəqlər üzərinə köçürdəcəyəm. İnam, ümid hissi məni yaşadırdı..”. [3, s.7]

Həmin illərdə yazılmış, sonralar şairin özü tərəfindən kiril əlifbası ilə makinada çap etdiyi iki şeiri müəllifin arxivindən əldə edə bildik ki, hər ikisinin altında “1938. Komi MSSR, Kiltova sovxozu” qeydi verilmişdir. “Durnalar” şeirinin yuxarı hissəsində verilmiş “Sibirdə yazıb saxlanması mümkün olmayan şeirlərimdən” qeydi təsdiq edir ki, C.Rəmzi sürgündə olarkən sistemli şəkildə bədii yaradıcılıqla məşğul olmasa da, hər halda yazmaqda davam etmiş, qorxudanmı, ya hansı səbəbdənmi əsərlərini saxlamamışdır. Hər iki şeir, xüsusilə “Durnalar” siyasi məzmun daşıyır və belə əsərlərin həmin illərdə hökumət nümayəndələrinin əlinə keçməsi C.Rəmzinin,

şübhəsiz ki, güllənməsi, ən yaxşı halda, ömürlük sürgünə göndərilməsi ilə nəticələnəcəkdi.

Fikrimiz mübahisə doğurmasın deyər, "Durnalar" şeirini olduğu kimi veririk:

***İlahi məhəbbət arzusu ilə mən,
Bir gözəlin sorağında gəzərkən,
Ayrı düşdüm can çeşməsi vətəndən,
Həmdəm oldum iftirayə, durnalar!***

***Salıblar zalımlar qürbətə bizi,
Yurdundan uzağam, görmürəm sizi,
Aşınız dağları, düzü, dənizi,
Salın üstümüzə sayə, durnalar!***

***Sibirdə günümüz dönübdür ilə,
Vıcdansızlıq gəlmir qələmə, dilə,
Dözmək olmur bəlalərə, müşkülə,
Gəlin biz tərəfə haya, durnalar.***

***Bürümüş hər yanı şaxta, çovğun, qar,
Qırılır südəmər körpə uşaqlar,
Analar qüssəyə, dərdə giriftar,
Olun məzlumlara dayə, durnalar!***

***Yeddi baş ölkəyə olub hökmran,
Xainlər hər yerdə sulayır meydan,
Haqqı deyənlərə verilmir aman,
Cəfaları gəlmir saya, durnalar!***

***Dağıdırlar gündə müqəddəsləri,
Susdururlar haqdan gələn səsləri,
El-obanı əziz bilən kəsləri,
Siz də yanın macərəyə, durnalar!***

***Kremlidir iftiralar yuvası,
Stalinsə hiylələrin mayası,
Zərrə qədər yox üzündə həyası,
Lənət deyın Moskvaya, durnalar!***

***Yetirin birinci ilham aldığım,
Uzun illər xəyalına daldığım,
Vüsalına daim heyran qaldığım,
Həsərimi Buzovnaya, durnalar! [4]***

Belə qərara gəlmək olar ki, yazdıqlarından az nümunələr olsa da, C.Rəmzi hər halda yaradıcılıqla məşğul olmuş, şeirlərini yazıya ala bilməsə də, poeziyadan uzaqlaşmamışdır. Hesab edirik ki, onun gənclik illərindən 1956-cı ilə - bəraət aldığı vaxta qədərki dövrü də C.Rəmzi yaradıcılığının şərti olaraq bir mərhələsi hesab etmək olar.

1956-cı ildən Azərbaycanın öz müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizəyə başladığı 80-ci illərin axırına qədərki dövrü C.Rəmzi yaradıcılığının ikinci və ən məhsuldar dövrü hesab etmək olar. Çünki bu illərdə o özünü həm şair, həm ədəbiyyatşünas alim, həm təzkirəçi, həm lüğətçi, həm folklor toplayıcısı, həm də tərcüməçi kimi təsdiq edə bilmiş, ədəbi-elmi ictimaiyyətin və oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Cəfər Rənzinin yaradıcılığının üçüncü mərhələsi 1990-cı ildən sonrakı illəri – müstəqillik dövrünü əhatə edir. Bu illərdə o, daha çox şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, müxtəlif mətbuat orqanları, daha çox “Ədəbiyyat qəzeti”, “Azərbaycan müəllimi”, “Şəhriyar” və “İslam” qəzetləri və “Kirpi” jurnalı ilə əməkdaşlıq etmişdir. Bu dövrdə yazdığı “Ya sahibzəman”, “Çoxalanda”, “Deyirəm: la ilahə illa hu!”, “Quran”, “Ürəklər cəzb edibsən”, “İnsanı heyratə salan..”, “Ya Məhəmməd”, “İslam bayrağı” və s. bu kimi şeirlərində daha çox dini-fəlsəfi məzmun hakimdir.

Qeyd etdiklərimizdən məlum olduğu kimi, C.Rəmzi paralel olaraq ədəbi-elmi yaradıcılığın bir neçə sahəsi ilə məşğul olmuşdur ki, bunları, əsasən, aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

-C.Rəmzi ən əvvəl klassik və xalq şeiri ənənələrində poetik əsərlərin müəllifi olan gözəl şairdir;

- Fars dilli ədəbiyyatın bir sıra maraqlı poetik nümunələrini ustalıqla Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir;

- Bir şərqşünas alim olaraq, o, mötəbər İran ədəbiyyatı mütəxəssislərindəndir və farsdilli ədəbiyyata dair sanballı tədqiqatların müəllifidir;

-Klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra aktual məsələlərinin araşdırıcısıdır;

-XX əsr Azərbaycan təzkirəsinin nadir nümunəsi olan “Deyilən söz yadigardır” ikicildiyinin yaradıcısıdır;

- Dünya xalqlarının yumorunun toplanması, tərcüməsi və nəşri onun ədəbi-elmi fəaliyyətinin mühüm bir sahəsini təşkil edir;

-Lüğətçilik onun elmi yaradıcılığının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

C.Rənzinin şeir yaradıcılığı və poetik tərcümələri, ədəbiyyatşünaslıq irsi və təzkirəçilik fəaliyyəti, dünya xalqlarının lətifələrinin toplanması, tərcüməsi və nəşri sahəsindəki məhsuldar və səmərəli işi barədə digər məqalə və tezislərdə geniş şəkildə bəhs etdiyimiz üçün burada lüğətçilik fəaliyyəti haqqında məlumat verməyi zəruri hesab edirik.

Tərcüməyi-halından bildiyimiz kimi, C.Rəmzi ilk gənclik illərindən fars və ərəb dillərini öyrənmiş və həyatının sonrakı mərhələlərində də bu işi təkmilləşdirərək Azərbaycanda ərəb və fars dillərinin mahir bilicilərindən biri olmuşdur. Qeyd olunan dilləri mükəmməl şəkildə bilmək ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti ilə yanaşı, lüğətçilik fəaliyyətində də onun yardımçısı olmuş və bu məşhur metodist-alim, orta məktəb dərslərinin və “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən adların şərh” [5] kitabının müəllifi Ağadadaş Babayevlə müştərək “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti”nin [6] yazılıb nəşr olunmasına imkan yaratmışdı.

Tərtibçilər lüğətin meydana gəlməsinin zəruriliyini haqlı olaraq belə əsaslandırır: “Klassik şairlərimiz və yazıçılarımız öz əsərlərində çoxlu ərəb, fars sözləri və tərkiblər işlətməmişlər ki, onların müəyyən hissəsinə müasir ədəbi dilimizdə də təsadüf olunur. Bu sözlər həmin əsərlərin oxunmasını, orta və ali məktəblərdə tədrisini xeyli çətinləşdirir.

Orta məktəb şagirdlərinin, ədəbiyyat müəllimlərinin, habelə, ali məktəb tələbələri və geniş oxucu kütləsinin bu sahədə olan çətinliyini yüngülləşdirmək məqsədi ilə “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti”nin buraxılması, şübhəsiz, faydalı olacaqdır”. [6, s. 3]

Müəlliflər daha sonra qeyd edirlər ki, “oxuculara təqdim edilən indiki lüğətdə on mindən artıq sözün izahı verilmişdir. Burada orta məktəbin ədəbiyyat proqramı üzrə sinifdə öyrənilən və sinifdənkenar oxu üçün məsləhət görülən klassik əsərlərdə işlədilən ərəb və fars sözlərinin, demək olar ki, hamısı əhatə edilir. Bu lüğət həmçinin ali məktəb tələbələri və geniş oxucu kütləsinə də müəyyən kömək edə biləcəkdir”. [6, s.3]

Təqdim olunan sözün hansı dildən (ərəb və fars sözləri nəzərdə tutulur – G.S.) olduğu mötərizə içərisində göstərilməklə [ə, yaxud fars] qarşısında Azərbaycan dilində anlamı verilmiş on mindən yuxarı sözü əhatə edən lüğəti müəlliflər daha da təkmilləşdirərək 1981-ci ildə yenidən çap etdirmişlər. [7]

Birinci çapda “Hicri və miladi tarixlər haqqında” verilən məlumatlar [6, s. 216-217] ikinci nəşrdə xeyli genişləndirilərək təkmilləşdirilmiş, “Əbcəd hesabı” nədi?” adlı bir geniş yazı da ikinci nəşrə əlavə olunmuş, “Əbcəd”in mənası, onu təşkil edən kəlmələr və onların izahı, ərəb əlifbasındakı 28 hərfin ədədi işarələri, sözlərlə ifadə olunan “maddeyi-tarix” və bu tarixlə verilən illərin tapılması mexanizmi konkret dəlil və faktlarla göstərilmişdir. [7, s. 274-280]

Qeyd etdiklərimizdən göründüyü kimi, “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti” anadilli klassik ədəbiyyatı oxumaq və başa düşmək üçün uzun illər orta məktəb şagirdləri, ali məktəb tələbələri, müəllimlər, tədqiqatçı alimlər, tərcüməçilər və ümumiyyətlə, ədəbi-elmi ictimaiyyətin yardımçısı olmuş, heç şübhə yoxdur ki, bu gün də davam edən bu yardım hələ bundan sonra da uzun illər öz missiyasını şərəflə yerinə yetirəcəkdir.

Bir yaradıcı şəxsiyyət, şair-alim olaraq C.Rəmxinin yaradıcılığı rəngarəng və çoxşaxəli olmuşdur. O, zamanında ədəbiyyatşünaslıq və şərqşünaslıq elminin mötəbər simalarından biri olmaqla bərabər, eyni zamanda, lüğətçilik və folklor materiallarının toplanması və tərcüməsi sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmiş, imkanları daxilində oxucularının dünyagörüşünün və ədəbi zövqünün formalaşmasında qüvvəsini əsirgəməmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin Cəfər Rəmxinin anadan olmasının 85 illiyi münasibətilə təbriki. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 iyun 1990-cı il
2. Cəfər Rəmxiz. Həyatımdan səhifələr. “Azərbaycan pioneri” qəzeti, 15 aprel 1988-ci il
3. Sədaqət Mürsəlova. Ümidlə, İnamla. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 iyun 1990-cı il
4. C.R.İsmayılzadə. Arxiv materialları. N695, siy.1, sax. N153, 9 aprel 1993.
5. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən adların şərhli. Tərtibçi A.M.Babayev. Bakı: Azərənəşr, 1993
6. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti. Tərtib edənləri: A.M.Babayev və C.B.İsmayılzadə. Bakı: “Maarif”, 1966, 220 səh.
7. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti (Tərtib edənlər: A.M.Babayev, C.B.İsmayılzadə (Rəmxiz). Bakı: “Maarif”, 1981, 281 səh.